

Samfundsfaglig værktøjskasse

På kanten af barndom, Niger 2008 – på kanten af verden

Af: Anders Hassing

”Teori uden empiri er tom, empiri uden teori er blind”

- Pierre Bourdieu

Samfundsfag er et teoretisk og empirisk fag. At det er teoretisk vil sige, at man anvender generelle forklaringer (teorier), når et konkret samfundsfænomen skal undersøges. Hvis man fx vil undersøge, hvordan normer, værdier og roller påvirker individer i Danmark, kan man bruge en teori om socialisation, dvs. om hvordan samfundsmæssige normer, værdier og roller præger individer i alle samfund til alle tider.

Hvilket konkret samfund og dermed hvilke konkrete normer, værdier og roller, der er tale om, siger teorien ikke noget om. Derfor er det nødvendigt med konkret viden – data – om det pågældende samfund. Konkrete data kaldes også for empiri (græsk: ”erfaring”), og indsamling og analyse af empiri er derfor også centralt i samfundsfag. Fremgangsmåden, man benytter til at indsamle empiri, kaldes for metode.

I det følgende er en oversigt over samfundsfaglige teorier og metoder, der vil være relevante at inddrage i en undersøgelse af børne- og ungdomsliv i Niger.

Teorier, begreber og metoder kan betragtes som værktøj, der kan hjælpe med at finde svar på bestemte

Samfundsfag:

Begreber, begreber, begreber

I en talemåde hedder det, at man ”ikke kan se skoven for bare træer”. Man kan stirre sig så blind på detaljerne, at man mister overblikket og evnen til at se mønstre og sammenhænge. Derfor er det vigtigt at have begreber, som gør os i stand til at få øje på det generelle. I det konkrete tilfælde sætter vores kendskab til begrebet ”skov” os i stand til at få øje på, at mange træer udgør en gruppe. Begrebet skov giver dog kun mening, fordi det faktisk siger noget om noget, vi møder i virkeligheden.

I samfundsfag benytter man sig i høj grad af generaliserende begreber. En del af begreberne stammer fra samfundsfaglige *teorier*, det vil sige generelle påstande, der forklarer samfundsmæssige forhold og fænomener.

problemstillinger. Hvilket værktøj, der er nødvendigt, afhænger af opgaven der skal løses, og det er ikke sikkert, at det hele er relevant. Men det er vigtigt at overveje og begrunde, hvorfor man vælger noget værktøj frem for noget andet.

Det meste her er smagsprøver eller uddybninger af stof, der også findes i grundbøger. Det kan derfor være en god ide at bruge grundbogsstof også. Under alle omstændigheder skal teorier, begreber og metoder bruges på noget empiri, altså datamateriale om Niger. Empirien finder du i ressourcerummet. Her er både kvalitative og kvantitative data (se afsnittet ”metode” nedenfor).

1. Teori

1.1 Socialisation

”Socialisation” kaldes den proces, hvor individet tilegner sig det omgivende samfunds kultur, det vil sige dets normer, værdier og roller. På den måde danner man gradvist sin egen identitet i et samspil med omgivelserne.

Socialisationen foregår i flere faser. Den *primære socialisation* finder sted i familien. Påvirkningen foregår ved, at barnet observerer og efterligner forældrenes adfærd. Som regel vil barnet efterhånden identificere sig med og overtage henholdsvis morens eller farens rolle. Man siger, at der på den måde finder en kønssocialisering sted. Typisk lærer barnet normer og roller ved belønning og straf: nogle former for adfærd belønnes og udløser ros, mens andre fører til bebrejdelser.

Mange af de kulturelle normer, vi lærer i den primære socialisation, lærer vi så tidligt og så grundigt, at vi ikke oplever dem som tillærte – sådan er det da bare! Man kan fx argumentere for, at kønssocialiseringen begynder allerede det øjeblik, hvor jordmoderen siger ”det blev en pige!”. Måske har scanningsbilleder allerede før fødslen afsløret barnets biologiske køn for forældrene. Under alle omstændigheder udløser det biologiske køn en bestemt adfærd fra omgivelserne og nogle bestemte forventninger til barnet, som gradvist vil påvirke det til at opføre og opfatte sig selv på en bestemt, ”kønnet” måde.

Den *sekundære socialisation* foregår i daginstitutioner og skoler. Her vil individet ofte blive præget med andre værdier end dem, der er tillært i hjemmet. Fra

Biologisk og socialt køn

På engelsk har man to ord for det danske ord ”køn”. *Sex* er betegnelsen for det, vi på dansk kan kalde biologisk køn. Det er det køn, som alle bliver født med og som (de fleste) lever med resten af deres liv. *Gender* kan oversættes til socialt køn, det vil sige en kulturs opfattelse af hvilke normer, værdier og opførsel der passer sig for personer med henholdsvis kvinde- og mandekøn.

De sociale køn kan være ret forskelligt fra kultur til kultur og har historisk forandret sig – også i Danmark, hvor kønsopfattelserne fx kan være store mellem forskellige generationer.

At køn altså delvist er samfundsskabt – en *social konstruktion* – betyder ikke, at det kan forandres efter forgodtbefindende. Men kønsopfattelserne er ofte genstand for en ophedet debat, hvad debatten om det muslimske hovedtørklæde er et eksempel på.

at have været centrum i familien skal man i børnehaven vænne sig til at være én i gruppen, som i højere grad må indrette sine egne behov efter, hvad gruppen skal og gør.

Daginstitutioner og skoler er de steder, hvor man fra politisk side har størst mulighed for direkte at påvirke socialisationen af børn og unge. Man taler ofte om, at uddannelsessystemet skal medvirke til at bryde den negative sociale arv, dvs. den påvirkning fra den primære socialisation, som gør, at børn fra ressourcetsvage familier har sværere ved at klare sig end børn fra ressourcestærke familier. Kønsocialisering finder også sted i under den sekundære socialisation gennem mere eller mindre bevidst værdipåvirkning. Her er der dog ikke tale fast besluttede mål fra politisk hold: Nogle børnehaver har ”Tarzan-” og ”prinsesse-rum” til børnene, mens andre bevidst laver legegrupper med blandede piger og drenge.

Forudsætninger for en positiv identitetsdannelse

Psykologen Erik Erikson formulerede en teori om, at socialisationen finder sted i faser, hvor den individuelle identitet udvikles i sammenstød med omverdenen. Faserne indeholder ifølge Erikson hver især en række udviklingstræk, som er nødvendige at komme igennem for at opnå en positiv identitetsudvikling:

- 1-3 år: ”Vil selv”: Barnet bliver opmærksom på de sociale omgivelser. Her må man lære grundlæggende selvtillid og selvværd ved at stille krav, men også lære at respektere andres grænser.
- 3-7 år: ”Trodsalderen”: Udviklingen af selvstændighed gennem målrettede aktiviteter er vigtigt. Det er vigtigt for barnet at gå på opdagelse i kønnet.
- 7-12 år: I denne fase er det vigtigt at være dygtigt til noget for ikke at udvikle mindreværd. Forældre betyder meget, men der er også et voksende behov for oplevelse af gruppeidentitet og gruppetilhørsforhold.
- 12-20 år: Her er det nødvendigt, at man frigør sig fra forældrenes dominerende indflydelse og søger kammeratskabsgrupper. I grupperne skal man lære at administrere sine individuelle behov i forhold til kollektivet: At kunne afgrænse sig selv i forhold til andre.
- 20-30 år: Det er vigtigt at kunne acceptere det, der er større og anderledes end en selv. Man skal kunne begå sig i det sociale spil med andre.

Læs mere om socialisation i:

- *Flemming Balvig, Mogens Nygaard Christoffersen, Yvonne Mørck og Kjeld Mazanti Sørensen: "Ungdomssociologi", Columbus 2001*
- *Benny Jacobsen og Ove Outzen: "Liv i Danmark", Columbus 2006*

1.2 Traditionelt og senmoderne samfund

Hvad socialiseres man til? Alle samfund er forskellige. For at kunne undersøge dem kan det imidlertid være nyttigt at sammenligne dem med idealtypiske samfund, dvs. nogle rendyrkede beskrivelser af samfund med bestemte kendetegn.

Sociologer bruger betegnelsen senmoderne til at karakterisere samfund som det danske i dag. For 30 år siden kunne det danske samfund beskrives som ”moderne”, og endnu længere tilbage var det ”traditionelt”. Mange tredje verdenslande er i dag traditionelle samfund. En række forskelle på traditionelle og senmoderne samfund kan illustreres med nedenstående begrebsskema:

	Traditionelt samfund	Senmoderne samfund
Produktion	Landbrug	Viden og service
Risici	Naturbetingede risici: vind og vejr, naturkatastrofer	Civilisationskabte risici: atomkraft, it-sammenbrud, epidemier
Verdensbillede	Et religiøst verdensbillede dominerer	Sekularisering dominerer
Traditioner	Traditionelle normer, værdier og væremåder dominerer	Aftraditionalisering Voldsom forandringshastighed
Økonomisk, social og psykisk sikkerhed	Økonomisk, social og psykisk støtte hentes i storfamilien	Velfærdsstaten er udviklet; man kan få økonomisk støtte fra offentlige myndigheder og social såvel som psykisk støtte uden for familien
Familiestruktur	Patriarkalsk familiestruktur. Slægt eller klan har stor betydning	Kernefamilien eller nye familieformer Familien er funktionstømt og

	Familien er et produktionsfælleskab og bygger på gensidig afhængighed	bygger på aktivt tilvalg
Menneskeopfattelse	Kollektivistisk	Individualistisk. Man reflekterer over sin egen position og forestiller sig, at man ”skaber” sig selv
Samfundsmoral	Loyalitetsmoral: hensyn til familiens vilje og følelser frem for den enkeltes ønsker og følelser	Retfærdighedsmoral: Den enkelte bedømmes ud fra universelle principper
Kvindekroppen	Familien har kontrol over kvindens krop, seksualitet og reproduktion	Kvinden har i princippet selvbestemmelse over sin krop, seksualitet og reproduktion
Hierarki	Alders- og kønhierarki med de ældste mænd i toppen	Hierarkiet er udvasket Samfundet bygger på en ligestillingsideologi

At der er tale om idealtyper vil sige, at man ikke nødvendigvis kan finde et land i verden, der præcis lever op til alle kendetegn for en ene samfundstype. De fleste samfund rummer – på forskellige måder – både traditionelle og senmoderne træk. Men begreberne kan alligevel rette vores opmærksomhed mod noget centralt og om ikke andet være et oplæg til diskussion om et konkret samfund.

Læs mere om traditionalitet, modernitet og senmodernitet i:

- *Flemming Balvig, Mogens Nygaard Christoffersen, Yvonne Mørck og Kjeld Mazanti Sørensen: ”Ungdomssociologi”, Columbus 2001*

1.3 Bourdieu:

Ulighed sætter sig i kroppen

Socialisation er nødvendig, for at man kan fungere i et samfund. Men den er mere end det. Som den franske sociolog Pierre Bourdieu (1931-2002) har peget på, er socialisationen med til at opretholde social ulighed. Alle samfund er kendetegnet ved større eller mindre grad af ulighed med hensyn til klasser, køn, etnicitet og alder: Ulige indkomstfordeling, ulige arbejdsbyrde, ulige uddannelsesniveau, ulige boligforhold, ulige helbredstilstand og så videre.

Strukturer

De forskellige former for ulighed udgør sociale strukturer, altså samfundsbetingelser som begrænser individernes frie handlemuligheder. Når man under den primære socialisation i familien eller i familielignende grupper socialiseres, er det ikke bare hele samfundets normer, roller og værdier, man tilegner sig, men en bestemt socialgruppes. Som nævnt lærer man det så tidligt og så grundigt, at man glemmer, at det er noget tillært. I stedet bærer man nu rundt på det som en ofte ubevidst fornemmelse i kroppen. Samfundets strukturer og magtforhold har sat sig i kroppen som smag, vaner og værdier. Bourdieu brugte begrebet *habitus* som betegnelse for den samling af samfundsstrukturer, der har sat sig i kroppen.

Aktører

Struktur-aktør

Man kan, hvad man vil – eller kan man?

Det er en grundlæggende diskussion i samfundsvidenskaberne, i hvor høj grad individet træffer frie valg eller påvirkes af samfundet i vores adfærd.

Ifølge *økonomisk* tankegang er individet rationelt og træffer fri valg: Vi handler fornuftigt og bestemmer selv, fx når vi i butikken vælger hvilken vare vi putter ned i indkøbsvognen.

Sociologer peger omvendt på, at samfundet i høj grad påvirker den enkeltes adfærd. Økonomisk ulighed sætter fx en klar grænse for, hvad du kan få med ud på den anden side af kasseapparatet! Desuden lægger sociologer vægt på, at normer og værdier styrer vores adfærd, uden vi overhovedet tænker over det.

Lægger man vægt på individets frie valg, har man et *aktør-perspektiv*.

Mener man omvendt, at samfundet har stor indflydelse på den enkelte, anlægger man et *struktur-perspektiv*.

At individet – den enkelte *aktør* – har en habitus betyder ikke, at det er fuldstændig forprogrammeret til at opføre sig på en bestemt måde. Vi træffer stadig selvstændige valg, og individers handlinger er ret uforudsigelige. Men habitus vil i høj grad påvirke et livsforløb. Bourdieu kaldte habitus for *træg*; den kan forandres, men det sker vanskeligt og langsomt og er helt afhængig af de omgivelser, individet møder i sit livsforløb. Hvis man fx i et traditionelt samfund flytter fra landet til byen eller til et andet land, vil man ofte opleve et kulturchok. De nye omgivelser kan føre til forandring i habitus, men de kan også føre til, at man afviser det nye eller har svært ved at klare sig. Det skal dog understreges, at habitus ikke kun skal forstås som en klods om benet. Det er også vores habitus i form af færdigheder og handlemønstre, der sætter os i stand til at håndtere problemer og udfordringer.

Hvilke valg, vi træffer, og hvad vi stræber efter, vil afhænge af, hvad vi finder vigtigt og meningsfyldt. I et hvert samfund, i enhver gruppe vil der være noget, der er forbundet med status, og noget der ikke er. Bourdieu kaldte det sted eller det fællesskab, som man færdes indenfor, for et *felt*. I et hvert felt vil der være visse regler, som man bør overholde, hvis man ønsker accept og anerkendelse. Feltet er desuden kendetegnet ved et hierarki med bestemte sociale positioner, som der ofte vil være en magtkamp om at sætte sig på.

For at kunne forstå individers handlemuligheder er det altså ikke nok at kende til sociale strukturer som indkomst, arbejde, boligforhold og så videre, men også kulturelle værdier som køns- og ægteskabsopfattelser, familiens og slægtens betydning, religiøse forestillinger, syn på individ i forhold til fællesskab og så videre.

Eksempler på felter:

- Skolen
- Arbejdspladsen
- Landsbyen
- Folketinget

2. Metode

I samfundsfag bruges mange forskellige metoder til at indsamle empiri. Man skelner mellem kvalitative, kvantitative og komparative metoder.

- **Kvalitativ:** Når man undersøger i dybden ved hjælp af interview eller deltagerobservation. Data er verbale, dvs. sproglige beskrivelser af noget. Fordelen er blandt andet, at man kan spørge ind til ting, man ikke på forhånd havde tænkt sig at undersøge. Med kvalitativ metode kan man sige ”meget om lidt”.
- **Kvantitativ:** Når man undersøger i bredden ved hjælp af statistik. Data er tal: Noget der kan tælles og regnes på. Fordelen er, at man kan generalisere. Med kvantitativ metode kan man sige ”lidt om meget”.
- **Komparativ:** Når man sammenligner forskellige grupper, forskellige politiske systemer, forskellige økonomier osv. Fordelen er, at man ved at sammenligne finder ud af, hvad der er særligt ved noget. Fx danske unges særlige alkoholvaner, EU's særlige beslutningsproces, Kinas særlige økonomi.

2.1 Deltagerobservation

Deltagerobservation går ud på, at forskeren i en periode – åbenlyst eller hemmeligt – opholder sig blandt en gruppe mennesker og ser, hvad de gør, og lytter til,

At undersøge ”de andre”

Erikson udviklede sin socialisationsteori i 1940’ernes USA. Giver det overhovedet mening at bruge teori, der er udarbejdet i ét samfund, på et samfund der er anderledes?

Ja, ville den franske sociolog Pierre Bourdieu (1931-2002) have svaret. Han udviklede selv sin teori om forholdet mellem samfund og individ, da han i 1950’erne opholdt sig i Nigers nordlige naboland, blandt stammefolket kabyleerne i Algeriet. Erfaringerne fra Algeriet tog Bourdieu med sig tilbage til Frankrig, hvor han brugte teorien til at undersøge det franske samfund. Men han understregede, at man som samfundsforsker skal være bevidst om sin egen kulturelle for-forståelse, fordi den kommer til at præge forskningsprocessen. Selv mente han at have lettere ved at forstå bondekultur blandt kabyleerne, fordi han selv var vokset op i et fattigt landbomiljø i Frankrig.

I samfundsfag vil vi gerne kunne anvende teorier til at forklare samfundsfænomener overalt til alle tider.

Spørgsmålet er, om man kan?

hvad de siger. Man kan sammenligne metoden med det, man oplever, hvis man for første gang befinder sig i gruppe mennesker, der i forvejen kender hinanden. I den situation vil de fleste bevidst eller ubevidst søge svar på spørgsmål som: Hvilke uskrevne regler gælder? Hvilke roller har de forskellige personer i selskabet? Hvordan undgår jeg at falde ved siden af? Ved observation søger man systematisk svar på den samme slags spørgsmål, og metoden er derfor velegnet til at undersøge normer, værdier og roller i forskellige kulturer. Metoden er også komparativ: Man sammenligner automatisk med det, man er vant til og forventer.

Antropologer og etnografer bruger ofte observation til at indsamle kvalitative data i form af sproglige beskrivelser og ikke kvantitative data, man kan regne på.

Du har næppe mulighed for at rejse til Niger og lave observationsstudier! Men i ressourcerummet findes en række beskrivelser af situationer og personer, som kan analyseres som om der var tale om observation.

2.2 Statistik

Forhold som indtægt, børnedødelighed, antal personer i forskellige aldersgrupper og lignende kan tælles og dokumenteres statistisk. Statistiske – kvantitative – data har den fordel, at de kan sige noget generelt. Det er ikke den ene husstand, man tilfældigvis besøger, der indsamles oplysninger om, men et repræsentativt udsnit inden for en bestemt gruppe eller for hele samfundet.

Mange sociale forhold kan vi altså sætte tal på – hvis vi har dem. I Danmark indsamler offentlige myndigheder og nogle gange også private firmaer informationer om alt muligt. Meget har at gøre med det danske velfærdssamfund, der nødvendiggør stor viden om borgerne og samfundsudviklingen: Hvem har krav på hvilke ydelser? Hvor meget betales i skat? Hvordan bruges ressourcerne i sundhedssystemet?, for bare at nævne nogle få spørgsmål. Mange statistiske oplysninger i Danmark er offentligt tilgængelige, blandt andet via www.statistikbanken.dk.

I mange tredjeverdenslande er situationen en anden. Statsmagten og de offentlige systemer er ofte svage og mangler ressourcer. Skattegrundlaget er som regel beskedent, og statsmagten kan – eller ønsker – ikke at tage ansvar for borgernes velbefindende. Til gengæld indsamler internationale organisationer oplysninger om landene, blandt andet med henblik på at styre udviklingsprogrammer, påvirke den politiske og økonomiske udvikling i landene med mere. I ressourcerummet findes forskellige statistiske oplysninger om Niger.

Læs mere om metode i:

- *Per Henriksen og Torben Stener Nielsen: "Fold dig ud i samfundsfaglige metoder", Columbus 2007*
- *Benny Jacobsen og Ove Outzen: "Liv i Danmark", Columbus 2006*